

zeker op het terrein van de kerkgeschiedenis. De verhouding tussen Bijbelgeloof en wetenschap in de negentiende eeuw is in hoofdlijnen wel duidelijk, die verhouding in 2016 eveneens (tenminste bij de 'autochtone' Nederlanders, in immigrantengemeenschappen ligt dit complexer). Maar hoe in ongeveer anderhalve eeuw de waardering voor de Bijbel bij zo'n groot deel van de bevolking zo volledig kon omslaan is een fenomeen dat nog steeds onbeantwoorde vragen oproept.

Een probleem in deze discussie is dat de meest bevoegde experts, namelijk bijbelwetenschappers, nogal eens geneigd zijn om kennis van de klassieke talen en van de antieke cultuur tot maatstaf te maken van hun beoordeling. Historisch materiaal dat niet aan dit criterium voldoet, valt daarmee als populariserend en als minder relevant af. Hoewel zelf een professioneel oudtestamenticus (en specialist op het gebied van de Pentateuch) breekt Houtman met dit postulaat. Zijn doelstelling is om te begrijpen hoe 'vrijdenkers' (die zich niet gebonden achtten aan enig kerkelijk leergezag) tussen 1855 en 1955 de Bijbel lasen. Velen richtten hun pijlen niet alleen op de auteurs die zo'n kerkelijk leergezag wél aanvaardden, de 'stichtelijke uitleggers' in de terminologie van Houtman. Nee, zij kantten zich evenzeer tegen de gedachte dat men over een professionele kennis van het Grieks en Hebreeuws zou moeten beschikken om uitspraken te kunnen doen over een boek dat juist in vertaling zo'n opvallende invloed uitoefende op de Nederlandse samenleving van hun tijd. Houtman neemt deze redenering serieus, en geeft daar vanuit zijn historische vraagstelling een overtuigende reden voor. De omslag die zich in Nederland voltrok ging door de breedte van de bevolking: het overgrote deel van de betrokkenen las de Bijbel niet in de grondtalen. Dat lijkt in het kerkelijk leven zelfs als een gewenste situatie beschouwd te zijn. In vergelijking met een vakgebied als de wiskunde valt althans op hoe weinig pogingen afgestudeerde theologen deden om basisbestanddelen van het op de universiteit doorlopen curriculum te communiceren buiten hun eigen stand – zeker wat de talen betrof.

Zo beschouwd is het volgens Houtman alleszins lonend om auteurs onder de loep te nemen die hun zegje deden over de Bijbel zoals die in vertaling voorlag. Heel bekend op dit terrein is uiteraard de 'Nederlandse Voltaire', Multatuli. Minstens zo interessant is echter de vrijwel vergeten 'Alex-

ander d. M.' (jhr. Ferdinand Alexander de Mey van Alkemade, 1828-1864). Hij was auteur van het lijvige, in drie delen uitgegeven werk: *De Bijbel beschouwd in zijn eigenlijke waarde*. Uitgever was Frans Christiaan Günt (1823-1885), vrijmetselaar en boekverkoper aan de Amsterdamse Nieuwezijds Achterburgwal bij de Huiszittensteeg. 'Alexander d. M.' is daarom zo belangrijk omdat hij weliswaar over meer tijd en financiën beschikte dan de meeste Nederlanders, maar in principe over dezelfde basiskennis. Die bestond *grosso modo* uit twee componenten: de inzichten die een oplettende leerling kon opdoen op de sinds 1806 door de overheid gesuperviseerde openbare school, en een grondige kennis van de Bijbel. Het zijn criteria waaraan al in de dagen van 'Alexander d. M.' talloze Nederlanders voldeden. Daarbij mogen de bezoekers van de christelijke scholen meegeteld worden, die voor het 'zakelijk' deel van hun opleiding immers dezelfde kwaliteitscriteria hanteerden als het openbare onderwijs. Welnu, zo vraagt Houtman zich af, wanneer mensen met deze geestelijke bagage de Bijbel onder ogen kregen, wat lasen zij dan? Het antwoord zou naar zijn mening evengoed door de 'vrome' lezer gegeven kunnen worden als door 'Alexander d.M.': met het schoolonderwijs onverenigbare wonderen, ethiek die ook met die van een christelijk gezin in Nederland in 1850 danig verschilden, profetieën waaraan in ieder geval geen 'letterlijke' vervulling beschoren was geweest. De conclusie van Houtman is zeer helder, en wordt uitgebreid onderbouwd: christelijke lezers konden dit alles evengoed voor zichzelf opmaken als de vrijdenkers. Onwillekeurig wordt men hier herinnerd aan de vader van Jan Wolkers in Oegstgeest, en de manier waarop die van kaft tot kaft een ongekuste versie van de Bijbel doorlas.

Waarom trok vader Wolkers niettemin zo'n volstrekt verschillende conclusie, ten opzichte van die van 'Alexander d.M.' en later zijn eigen zoon Jan? Het antwoord moet volgens Houtman wel luiden dat een in de literatuur gangbaar oordeel dient te worden omgedraaid. Niet een bepaald verstaan van de Bijbel leidde tot positieve identificatie met de kerk, maar omgekeerd: de waarde die Nederlanders hechtten aan het kerkelijk leven bepaalde, als afgeleide daarvan, hun hoogachting voor de Bijbel. De kerk die vader Wolkers liefhad en op allerlei manieren diende, werd door diens zoon even hartgrondig afgewezen. Zo'n verschil tussen vader